

„Filozofálni annyi, mint felkészülni a halálra” -

Filozófiai praxis az élet végén

Összefoglalás ♦ *Az emberek életében gyakran merülnek fel filozófiai jellegű kérdések. Az élet vége felé tudatosulásával ezek a filozófiai szempontok különösen élesen jelennek meg. A halál a filozófia egyik örök problémája. Amellett érvelek, hogy életünk nagy kérdéseinek filozófiai átvizsgálása az ember alapvető szükséglete. Ennek a gyakran nem egészen tudatosult igénynek a vonatkozásában beszélhetünk akár egyfajta filozófiai életminőségről is. A filozófiai életminőség a komplex egészségügyi ellátásban, különösen az életvégi ellátásban is fontos szempontként jelenhet meg. Az emberek filozófiai gondolkodásának elősegítését illető lehetőség a szakképzett filozófussal való egyéni vagy csoportos beszélgetés, tehát a filozófiai praxis különböző formái. Írásomban a filozófiai praxis életvégi helyzetekben való alkalmazási lehetőségeit tekintem át. Röviden összefoglalom a filozófiai gondolkodás és beszélgetés sajátos jellemzőit, majd bemutatok egy olyan kísérletet, ami egy workshop keretében, a halálról való csoportos filozófiai beszélgetés alapelveinek érvényesítésére történt a Magyar Hospice-Palliatív Egyesület Zalaegerszegen tartott XI. Országos Kongresszusán.*

1. Vannak-e az embernek filozófiai igényei?

„Nemcsak kenyérrel él az ember” – régóta tudjuk ezt jól. Az embernek sokféle szükséglete van, amivel többnyire nagyon is tisztában vagyunk. A tartalmas és értelmes emberi élethez nemcsak anyagi és testi jellegű vágyainkat kell kielégítenünk, hanem más jellegű igényeinket is. Egészségügyi vonatkozásban már az 1970-es években megfogalmazódott az a gondolat, hogy egy korszerű és komplex egészségügyi ellátásnak nemcsak a biomedikális szempontokat kell figyelembe vennie, hanem az emberek egyéb igényeit is. George Engel 1977-ben megjelent híres cikkében vezette be a *bio-pszicho-szociális szemlélet* fogalmát. Ez az időszak nagyjából megegyezik a modern szemléletű egészségügyi etika, a *bioetika* kibontakozásával, ami a páciensek etikai elvárásait igyekszik érvényesíteni. Az 1990-es években néhányan arra hívták fel a figyelmet, hogy e szempontok mellett az embereknek *spirituális* igényeik is

vannak (vallási vagy általánosabb értelemben). Így jelent meg a *bio-pszicho-szociális-spirituális* szemléletmód eszméje. Életvégi helyzetekben a spirituális igény különös hangsúllyal jelenik meg. Daniel P. Sulmasy amerikai orvos, bioetikus és ferences szerzetes amellet érvelt, hogy a haldokló betegek gondozásában megkerülhetetlen az emberek spirituális igényeinek figyelembe vétele. Az általa javasolt modell „a páciensek egész voltának legteljesebb lehetséges megértésével számol – olyan személyekkel, akik elkerülhetetlen végességükkel küszködnek” (Sulmasy 2002, 24.).

„A páciensek a nagy kérdésekkel viaskodnak. Mi a betegségem értelme? Miért kell szenvednem? Maradt még bennem bármi értékes most, hogy már nem vagyok ’produktív’? Van-e bennem bármi értékes, ami a halálom pillanata után is fennmarad? Mi romlott el a kapcsolataimban, amit most, hogy a testem megtört, helyre kellene hoznom? Megértheti az orvosom, hogy valójában min megyek keresztül? Az az orvos, aki ezeket a kérdéseket a saját életében is felteszi, jobban fel lesz készülve arra, hogy segítségére legyen a pácienseinek az ezekkel való megküzdésben. A vallás jó kiindulópont lehet. Az igazi vallások nem lapos válaszokat adnak az emberi állapot alapvető kérdéseire. Azok az orvosok, akik komolyan veszik ezeket a kérdéseket, nem becsülik alá vagy utasítják el a páciensek kérdéseit vagy tartják unalmas spirituális közhelynek azt, ha valaki a betegséggel és halállal szembesülve az emberlét rejtélyeivel viaskodik. [...] Emberek gyógyításához először is embernek kell lenni. Mindannyian spirituális lények vagyunk. Az orvoslás spirituális diszciplína.” (Sulmasy 1999, 1004.)

Nyilván nem lenne szerencsés a megfogalmazott orvosi modellek vég nélküli kiegészítése. Mégis fontos lehet bevonni egy további szempontot, kiváltképp egy szekuláris kultúrán belül, ez pedig az emberek *filozófiai* igénye. A feltevés az, hogy a mai emberek, adott esetben páciensek számára is fontos lehet életük és haláluk filozófiai szempontjainak tudatosítása és azok megfelelő kezelése. Ha egy hétköznapi embert arról kérdezzük, hogy vajon vannak-e neki filozófiai igényei, a válasz valószínűleg az lesz, hogy: „Nekem? Dehogy vannak nekem ilyesmik, Isten ments! Megvan a magam baja enélkül is.” Ez azonban megtévesztő, mivel könnyen elképzelhető, hogy a válasz mögött a filozófia fogalmának félreértése áll. Ma sok ember egyszerűen nincs tisztában azzal, hogy mi az a filozófia, illetve negatív képzeteket alakított ki azzal kapcsolatban. A filozófusok nagy hibát követtek el, amikor hagyták, hogy ez így alakuljon. A filozófia bezárkózott az akadémiai világ elefántcsonttornyába, ennek eredményeként sokan úgy tekintenek rá, mint ami nem fontos az élet alakításában. A mai filozófusok előtt álló legnagyobb kihívás éppen az, hogy javítsanak a filozófiai gondolkodás nyilvános képén. Valószínűleg sok minden túl lett bonyolítva a

filozófiával kapcsolatban, noha nincs abban semmi rejtélyes. A filozófia, mint története során bármikor, ma is az emberi létállapot *nagy* kérdéseinek megvitatását jelenti. Dönthetünk úgy, hogy ezek a kérdések nem fontosak a számunkra, de ezzel nagyon sokat veszíthetünk.

Sokan vélik ma úgy, hogy a vallás visszaszorulásával a tudomány képes lesz választ adni valamennyi kérdésünkre. A tudomány határait viszont éppen az erényei jelölik ki: jól leírható és kutatható természeti jelenségeket vizsgál empirikus és statisztikai módszerekkel. Az élet és halál nagy kérdései azonban nem tartoznak ezek közé. A filozófia egész biztosan része a teljes személyt figyelembe vevő átfogó szemléletnek. Az igazi filozófia mindig ellenáll a specializálódásnak, éppen azért, mert nem az élet és világ egy-egy elkülönült szegmensével kíván foglalkozni, hanem azt próbálja tudatosítani, hogy az emberi életet egészként kell megélni. A filozófia még a mai értelemben akadémiainak nevezett kutatások terén sem hasonlítható a természettudományokhoz. Az így felfogott humanista filozófia önmagában is etikai küldetést testesít meg. Arra hívja fel a figyelmet, hogy az emberi személy teljességének megértéséhez a tudás fokozódó szétforgácsolódásának időszakában is fontos az összefüggések érzékelése.

A világon és életünkben nagyon sok érdekes és fontos dolog létezik. Létezik a zene, a tánc, léteznek a versek, regények, operai és színházi darabok, filmek és egyéb művészi kifejezőmódok, léteznek a különböző vallások. Ezeknek a műfajoknak és megközelítési módoknak a közös tulajdonsága, hogy nem a kritikai gondolkodásra építenek, hanem az érzelmi, intuitív és hitbéli érzékenységre apellálnak. Mindez mintha azt is sugallná, hogy a módszeres gondolkodás, az érvelés, a letisztult elme nem igazán fontos az emberek számára. Az ember azonban alapvetően *gondolkodó* lény. Ebből az is adódik, hogy érdemi gondolkodás nélkül nem élhetünk igazán teljes és igényes emberi életet. A helyes gondolkodás elvei hagyományosan a filozófia hatáskörébe tartoznak.

A nagy athéni filozófus Szókratész, akinek felfogása szerint a filozófust nem a tudása teszi bölccsé, hanem az a nyitottság és bátorság, amivel kész felülvizsgálni nézeteit, nevezetes módon azt vallotta, hogy a filozófiai vizsgálódás nélküli élet nem emberhez méltó élet. Sarkosan fogalmazva: Szókratész úgy gondolta, hogy filozófia nélkül mit sem ér az élet. Saját vértanúsága e tézis mellett szóló *érvként* fogható fel. Amikor Szókratész azzal a választással szembesült, hogy vagy felhagy a másokkal közösen folytatott filozófiai vizsgálódásaival vagy kivégzik, inkább a halált választotta. Szókratész halála mindig arra emlékeztet bennünket, hogy a filozófiai igény erősebb lehet minden más vágyunknál.

Viktor E. Frankl, a második világháború alatt négy koncentrációs tábor is megjárt és túlélő osztrák pszichiáter, a *logoterápia* néven ismert, nálunk is nagy népszerűségnek örvendő

filozófiai indíttatású pszichológiai megközelítés kidolgozója, saját és sorstársai személyes megpróbáltatásai fényében jutott arra a következtetésre, hogy a legembertelenebb, leginkább kritikus körülmények között is segítséget nyújthat az embernek, ha *értelmet* talál abban, ami vele történik. A legnagyobb gyötrelmet nem az okozza, ha nincs mit ennünk, ha elesettek, gyengék és betegek vagyunk, ha mások megaláznak minket, akár a közelgő halállal nézünk szembe, hanem ha mindebben nem találunk valamiféle értelmet. „*Ha az életnek egyáltalán van értelme, akkor a szenvedésnek is kell legyen értelme*” (Frankl 2007, 104.). Az értelem, a konzisztens értelmezés lehetősége az ember legerősebb igénye. Frankl később kidolgozott pszichoterápiás koncepcióját filozófiai elvekre alapozta, az ember természettudományi eszközökkel nem vizsgálható szükségleteinek előtérbe állítása céljából. A mai pszichológia egyik legnagyobb tévedése az ún. *Maslow-piramis* szünni nem akaró hangoztatása, ami azt sugallja, hogy testi szükségleteink elsődlegességet élveznek értékrendünkön belül. Szókratész, Frankl és más gondolkodók példái arra mutatnak rá, hogy az emberhez méltó élethez más feltételeknek is teljesülniük kell.

Az emberi élet minőségét illetően további fontos szempontokat jelent a *szabadság*, az *autonómia* és a *méltóság* - ezek is filozófiai fogalmak, illetve életünkben *filozófiai minőségként* jelennek meg. Ezeknek a tényezőknek a fontossága és problematikussága egyaránt abban áll, hogy makacsul ellenállnak az orvostudomány és pszichológia szokásos mérési módszereinek. Az értelem, autonómia vagy méltóság nem azért fontos, mert valakit boldogabbá, sikeresebbé, egészségesebbé vagy hosszabb életűvé tesz. Időnként éppen ellenkezőleg, ezekkel az értékekkel szembeállítva jelennek meg. Életünk során számos olyan döntési helyzettel szembesülünk, aminek a tétje az, hogy inkább a boldogulásunkat válasszuk-e vagy az értelmes életet és emberi méltóságunkat. Elvesztett ember az, aki ilyen helyzetekben következetesen az első lehetőség mellett dönt. Az élet végén különösen fontossá válnak a filozófiai életminőség szempontjai. A modern palliatív ellátás és a hospice éppen erre a belátásra építve alakult ki.

Az élet minősége egyre inkább felismert szempont az emberek életében. Ma például sok ember örömet talál abban, ha figyelmet fordít arra, hogy mit eszik, iszik, milyen kikapcsolódási lehetőségeket választ, hova utazik, milyen tapasztalatokkal gazdagítja a világról kialakított elképzeléseit. Népszerűek a különleges ételeket kínáló éttermek és rendezvények, a borkóstolók, a kulturális élményeket nyújtó külföldi kirándulások. Ebben nem kell feltétlenül léhaságot vagy a jómóddal való kérkedést látnunk. A mai jóléti társadalmakban az embereknek egyre nagyobb igényük van arra, hogy életük apró dolgaiba *minőséget* vigyenek. Az életet nem csak nagy közösségi ügyek, politikai ideológiák,

mozgalmak mentén lehet jobbá tenni, hanem a hétköznapi élet egyszerű vonatkozásában is. Tulajdonképpen ez volt a kilencvenes évektől a jómódú társadalmak egyik nagy belátása. A jó élet lehetőségeinek keresése lépett a világ megváltoztatásának programja helyébe. Többet kell magunkkal is foglalkozni, törődni. Ez a felismerés vezetett a pozitív pszichológia vagy a boldogság tudománya kialakulásához. A pszichológusok körében mára elfogadottá vált, hogy a hétköznapi élet minősége fontos szempont. De ezt a belátást ismerhetjük fel bizonyos vallási vagy ezoterikus nézetek növekvő népszerűsödése mögött is.

Mindennek fényében fontolóra vehetünk egy további lehetőséget: a *filozófiai életminőség* fogalmának bevezetését. Filozófiai életminőségünk abban áll, hogy mennyire vagyunk tudatában életünk és gondolkodásunk alapelveinek, mennyire vagyunk képesek azokra reflektálni, mennyire élünk bizonyos erkölcsi, etikai, világnézeti elvek alapján, mennyire tartjuk életünket értelmesnek. A filozófia eredeti célkitűzése az volt, hogy hozzásegítse az embereket ahhoz, hogy tudatos, autonóm, erényes, tartalmas és értelmes, végső soron *jobb* és *minőségi* életet élhessenek. A filozófiai életminőség fontosságának tudatosítása ennek az eszmének az újjáélesztését jelenti. Az élet végességével szembeülve ezek a szempontok különös jelentőségre tesznek szert. Életünk véges és egyszeri, alapvetően csak rajtunk áll, hogy mit kezdünk vele. Filozófiai belátások bevonása nélkül aligha érthetjük meg ezt a helyzetet és kezelhetjük helyénvaló módon, kellő mélységükben a felmerülő kérdéseket. A gazdasági és egyéni virágzás idején éppúgy, mint válságos időszakokban, az életünkben megjelenő értékekre és nézetekre való filozófiai reflexió elkerülhetetlen. Nevezzük ezt nevének, azaz filozófiának, vagy valami másnak, egyéni életünkben mindenképpen igény mutatkozik e szempontok érvényesítésére.

Érdeemes lehet megjegyezni, hogy az angol nyelvben a „spirituális” a magyarnál tágabb jelentéssel bír, a szó alapja a *spirit* vagy *spiritus*, azaz a szellem, az ember szellemi dimenziója. Az amerikai kulturális hagyományon belül az emberek életében kevésbé jelenik meg közvetlenül a filozófia, mint Európában. Emellett az amerikai társadalom kevésbé szekuláris, mint a legtöbb európai, az amerikai emberek gondolkodásában a vallás bizonyos formái nagyobb szerepet játszanak. Sok európai országban azonban a filozófiának ma is jelentős továbbélő hagyománya van, ennek megfelelően nagyobb súllyal jelenik meg az oktatásban is. Bár hazánkban az amerikai tudomány és kultúra egyre nagyobb befolyásra tesz szert, ez még nem kell, hogy oda vezessen, hogy mi is idegenkedéssel viszonyuljunk a filozófiához. A filozófiai életminőség fogalmában sincs semmi világtól elrugaszkodott, egyszerűen az európai kultúra egy meghatározó hagyományához való csatlakozásból adódik.

Az életminőség problémája ma az egészségügyi elosztási és gazdasági megfontolások középpontjában áll. Ez a megközelítés könnyen azt sugallja, hogy az egészségügyi ellátás egy adott formájának, még az életminőséget komolyan figyelembe vevőnek is, csak akkor van értelme, ha ezzel csökkenthetjük az egészségpénztári kiadásokat. Az életminőséget ma elsősorban *mérik*, ezzel együtt gazdasági jellegű megfontolások kiindulópontjává teszik. Ez természetesen kihatással van arra is, hogy mit értünk életminőségen. A gondolatmenetet megfordítva úgy tűnik, az életminőség fogalmába olyan tényezők kerülnek be, amik mérhetők és gazdasági elemzések tárgyává tehetők. A filozófiai életminőség biztosan nem ilyen. Ez természetesen problémát okozhat az elfogadhatóságát illetően. Ugyanakkor éppen ebben van a vonzereje; abban, hogy alternatívát kínál a tudományos és gazdasági megfontolásokkal szemben. Beteg világ az, ahol az életminőség gazdasági kategóriává válik. Az ember filozófiai minősége olyan fundamentális értékeket jelenít meg, amelyek nem válthatók mérhető tudásra és pénzre.

2. Filozófiai beszélgetések a végességről, haldoklásról, halálról

Ma talán nem úgy gondolnak a legtöbben a filozófusra, mint aki elsősorban másokkal *beszélget*, viszont a filozófiának létezik egy igen meghatározó és folyamatosan továbbélő hagyománya, amin belül a filozófia alapvetően *mint beszélgetés*, mégpedig mint nyilvános helyeken való, nyilvános beszélgetés jelenik meg. A már említett Szókratész, a filozófia hagyományának meghatározó viszonyítási alapja, saját filozófiai tevékenységét nem szövegek létrehozásaként, hanem ismert vagy ismeretlen emberekkel folytatott közvetlen beszélgetések formájában végezte. Szókratész a piactérre és más olyan nyilvános helyekre ment, ahol úgy vélte, filozófiai beszélgetések révén hozzásegítheti az ott megjelenő embereket ahhoz, hogy felülvizsgálhassák nézeteiket és valódi boldogságra leljenek. Az antik görög és római filozófiai iskolák ezt a hagyományt vitték tovább. A középkorban, a reneszánsz idején vagy a 17-18. századtól kezdődő modern korban az európai filozófusok jelentős része nagy hangsúlyt fektetett a nem-filozófusokkal és a helyi közösséggel folytatott eszmecserékre. A filozófusok előszeretettel töltötték idejüket szalonokban vagy kávéházakban. A 20. század nyilvános értelmiségije szintén ehhez a hagyományhoz csatlakoztak. Napjainkban a filozófián belül erősödőben van egy olyan irányzat, ami újra a helyi közösség tagjaival folytatott filozófiai beszélgetésekben látja a filozófus elsődleges tevékenységi körét és társadalmi felelősségét.

A *filozófiai praxis* újonnan terjedőben lévő eszméje erre a felfogásra épül. A filozófiai praxis fogalma két, egymással szoros összefüggésben lévő elképzelést fed le. Az általánosabb

felfogás szerint a filozófia nem egyfajta tudomány, hanem az élet minden vonatkozásában megjelenő gyakorlat, azaz praxis. A filozófus a filozófia elvei szerint szervezi életét. A szűkebb jelentés arra utal, amikor a filozófus – a pszichológushoz, fogorvoshoz vagy ügyvédhez hasonló módon - egyfajta *praxist* folytat, azaz nem-filozófus klienseinek vagy partnereinek igyekszik segítséget nyújtani abban, hogy azok filozófiai szempontokat alkalmazzanak életükben. A praktizáló filozófus – ebben az értelemben – nem-filozófusokkal folytat strukturált filozófiai beszélgetéseket. A filozófiai praxisban megjelenő beszélgetéseknek alapvetően két fő formája létezik:

(1) *Egyéni filozófiai tanácsadás vagy konzultáció*

Az első filozófiai tanácsadó praxist 1981-ben indította Gerd Achenbach német filozófus a Köln melletti Bergisch Gladbachban. Ennek lényege az volt, hogy hétköznapi emberek keresték fel a filozófust az életükben felmerülő kérdésekkel.

A filozófiai tanácsadás keretein belül a praktizáló filozófus nem egyértelmű megoldásokkal próbál szolgálni, hanem segítséget nyújt az aktuális helyzet és a szóba jövő megoldási lehetőségek elemzéséhez. Ma már a világ nagyon sok országában van ehhez hasonló filozófiai tanácsadó szolgálat, akár egészségügyi problémák vagy haldoklással, halállal összefüggő kérdések kapcsán is. A filozófiai tanácsadó nem tekinti mentálisan betegnek beszélgetőpartnerét, hanem olyan racionális személynek, aki képes arra, hogy némi segítséggel átgondolja helyzetét és az abból fakadó kérdéseket (Nemes 2014a).

(2) *Csoportos filozófiai beszélgetések*

A filozófiai praxis másik meghatározó formáját a csoportos filozófiai beszélgetések jelentik. A csoportosan történő filozófiai beszélgetések leginkább annyiban különböznek az egyéni filozófiai konzultációtól, hogy itt a nem-filozófus résztvevők elsősorban *együtt* folytatnak diskurzust, a filozófus igyekszik háttérben maradni és inkább csak a beszélgetés folyamatát szabályozni. A filozófus ezekben a beszélgetésekben a *facilitátor* vagy *moderátor* szerepét látja el. A csoportos filozófiai praxis fő formái között találjuk

- a *Szókratészi Dialógust*, ami csak részben áll összefüggésben a történeti Szókratész tevékenységével, valójában Leonard Nelson német matematikus és filozófus dolgozta ki fogalmak közös elemzésére a 20. század elején,
- a *filozófiai kávéházat*: a nyilvános filozófiai beszélgetések Marc Sautet francia filozófus által 1992-ben egy párizsi kávéházban újjára indított mozgalma (Nemes 2012a),
- a *gyerekfilozófiát*, ami arra tesz kísérletet, hogy gyerekek körében is meghonosítsa a csoportos filozófiai beszélgetés gyakorlatát.

Csoportos filozófiai beszélgetéseket a legkülönbözőbb helyeken és közösségekben lehet szervezni, így például kávéházakban, iskolákban, börtönökben, egészségügyi intézményekben vagy hospice-okban. A csoportos filozófia nem problémák végleges megoldásáról szól, hanem arról, hogy olyan emberek is megismerkedhessenek a filozofálás gyakorlatával, akik nem filozófusok és nem is feltétlenül jártasak az akadémiai filozófia fejleményeiben. A csoportos filozófiai gyakorlatokban nagyon fontos az együtt-gondolkodás folyamatának dinamikája. A vizsgálódó közösség nem külön-külön gondolkodó egyénekből áll, hanem egymás felvetéseire reflektáló egészet alkot.

Filozófiai praxis az egészségügyben című korábbi írásomban (Nemes 2012b) a filozófiai praxis egészségügyi környezetben, köztük a haldoklók gondozásában megjelenő alkalmazására tett kísérletek néhány nemzetközi példáját mutattam be. Ezek között szerepelt daganatos betegség diagnózisáról újonnan értesült páciensek filozófiai támogatása, illetve végstádiumú rákbetegekkel, orvosi rehabilitáción áteső (súlyos baleseti traumát átélt páciensekkel) vagy mentális betegségekkel küszködő emberekkel folytatott csoportos filozófiai beszélgetés. A cikkben bemutatott példákra nem térek ki újra, viszont két továbbival egészíteném azokat ki.

Arthur W. Frank kanadai szociológus-filozófus, aki maga is túlélte egy rákbetegséget és egy szívinfarktust, sajátos etikai felfogást dolgozott ki az orvoslás mai gyakorlatával kapcsolatban. Az általa elképzelt, a *nagylelkűség* (*generosity*) morális elvére épülő egészségügyi ellátást *fundamentális medicinának* nevezi. Az orvoslás alapvető etikája abban áll, hogy a betegség és gyógyítás folyamatában, a beteg és a gyógyító között *dialógus*, azaz egymáshoz való odafordulás valósul meg. „A *dialógus* azt sugallja, hogy a világot két vagy több ember közösen tapasztalja meg. Minden egyes személy perspektívája szükségszerűen részleges, és mindenki a szempontok megosztása révén szeretné jobban megérteni a világot. [...] Az én ideális klinikám az, ahol minden egyes résztvevő (az orvosi személyzet, a páciensek, az önkéntesek és barátok) látja, mi történik a többiek minden lehetséges perspektívájának tükrében. Mindannyian folytonosan azt kérdezik: milyen ez *számukra*, onnan nézve ahol ők vannak?” (Frank 2004, 20, 44.).

Richard M. Zaner, a *klinikai etikai tanácsadás* úttörő amerikai alakja hasonló elköteleződések mentén végez évtizedek óta filozófiai alapokon nyugvó *klinikai etikai tanácsadó* praxist. A fenomenológiai hagyomány felől érkező filozófus Zaner kórházi etikai tanácsadóként működve *beszélget* a páciensekkel, hozzátartozóikkal és az orvosi személyezettel. A klinikai etikai tanácsadás intézménye ma már széles körben elterjedtnek számít Észak-Amerikában, Nyugat-Európában és más országokban (nálunk sajnos még nem).

Intézményesülése során a klinikai etikai konzultáció egyre inkább abba az irányba ment el, hogy a bioetika alapelveit igyekszik előtérbe állítani, illetve a páciensek jogait érvényesíteni. Az orvosi etika azonban nem merül ki a bioetikai alapelvek és betegjogok betartásában. Zaner megközelítése ebben a vonatkozásban rendhagyónak számít, mivel nem a jogi lehetőségekre, vagy a páciens és az egészségügyi intézmény közötti mediációra helyezi a hangsúlyt, hanem a páciensek helyzetét feltárni kívánó egyéni és csoportos (családi) beszélgetésekre. Könyveiben és cikkeiben az ilyen jellegű eseteit, a beszélgetések során kibontakozó egyéni történeteket és azok feltárásának folyamatát mutatja be. Zaner klinikai etikai/filozófiai praxisa azon a feltevésen alapul, hogy amikor hagyjuk a másik embert megosztani velünk a történetét, egyszersmind alakítva és tudatosítva is azt, az önmagában is felfogható egyfajta etikai viszonyulásként. Zaner (2004) szerint *ajándék*, ha megosztjuk másokkal a történetünket, illetve ha meghallgatjuk mások történetét. Barry Lopez amerikai író gondolatát idézve írja: „Néha az embernek az életben maradáshoz az ételnél is nagyobb szüksége van történetekre.” (9.o.) Mégsem egyszerűen hétköznapi beszélgetés ez vagy egy pszichoterápiás technika. Zaner a fenomenológiai megértés filozófiai módszerét alkalmazza ezekben a beszélgetésekben, ami arról szól, hogy a beszélgetésben részt vevő felek a másik szempontjaira komolyan reflektálva közösen alakítanak ki egy új értelmezési horizontot.

A másik példám egy, az elmúlt években kibontakozott mozgalom, a *halál kávéház*. A halál kávéház a filozófiai kávéház mintájára jött létre, ahhoz hasonlóan nyilvános közösségi beszélgetések szervezését jelenti. A halállal kapcsolatos témák a filozófiai kávéházakban is gyakran előkerülnek, a halál kávéház viszont kifejezetten ezekre összpontosít. Megálmodója Bernard Crettaz svájci szociológus volt az új évezred elején. Franciaországban, majd Angliában és az Egyesült Államokban az elmúlt években került a figyelem középpontjába, ma már százával vannak rendszeresen működő halál kávéházak ezekben és más országokban. A halál kávéháznak alapvetően két fő változata létezik. Az egyik arra hívja fel a figyelmet, hogy a halál *tabu*vá válásának folyamatát ellensúlyozandó, újra nyíltan beszélünk kell a halál kérdéseiről, még lehetőleg akkor, amikor közvetlenül nem érint minket saját magunk vagy hozzátartozóink haldoklása és halála. A halál kávéház e formája tehát leginkább egészséges embereknek szól, akik maguk nem haldokló betegek és nem érte őket a közeli múltban veszteség. Szerveznek azonban halál kávéházakat kifejezetten haldokló betegek, hozzátartozóik és veszteséget éppen átélt emberek számára is, akár hospice környezetben. A halál kávéház nem valami pszichológiai támogató csoport, hanem arra ad alkalmat, hogy filozófiai jellegű beszélgetéseket folytassunk a halálról és az azzal összefüggő kérdésekről (Nemes 2014b).

Beszélgetni sokféleképpen lehet. Beszélgethetünk a barátainkkal egy kávé vagy sör mellett, megvitathatjuk egymással életünk történéseit, a politikai helyzetet vagy az időjárást. „Csetelhetünk” ismerőseinkkel az interneten, megoszthatunk velük vicces képeket, bölcs mondásokat. Felkereshetünk egy pszichológust, aki „beszélgetés-terápiát” kínál az életünkben felmerülő mentális problémák tisztázására és megoldására. A filozófiai beszélgetés *nem* ilyen. A filozófiai beszélgetésnek sajátos témái, módszerei és célkitűzései vannak. A filozófiai beszélgetés elsősorban érveken alapul; arra, hogy bizonyos álláspontokat fogalmazzunk meg egy-egy filozófiai jellegű kérdés vonatkozásában és azokat mások érveinek fényében felülvizsgáljuk. A hallgatás, személyes példák, érzelmek és asszociációk behozatala a filozófiai beszélgetés során is megjelenik, de az elsődleges szempont mégis a racionális vita lehetőségének szem előtt tartása. Korábbi történeti időszakokban az intellektuális beszélgetéseknek megvolt a maguk kultúrája, jól körülírt formai szabályok alapján zajlottak: egyfajta *művészet*ként fogták fel őket (Miller 2006). Mára mintha elszoktunk volna a tartalmas, a különböző nézeteket érdemben ütköztető eszmecseréktől. A személyes filozófiai beszélgetések ezt a közösségi szokást próbálják újra életünk fontos részévé tenni.

A filozófiai praxis lehetőségeinek bemutatása során azt hangsúlyoztam, hogy az egyéni és filozófiai beszélgetéseket (lehetőség szerint speciálisan) képzett filozófus vezeti. Amellett érveltem, hogy az életvégi gondozásban is fontos lehet filozófiai tanácsadást és csoportos filozófiai beszélgetéseket szervezni. Nem szeretném azonban azt sugallni, hogy a filozófiai jellegű beszélgetések a filozófusok privilégiuma lenne. Nem fordulhatunk minden kérdésünkkel filozófushoz és a filozófiai beszélgetések vezetése sem igényel feltétlenül filozófiai végzettséget. Az egyes jártasságok nem különülnek élesen el egymástól. A filozófiai praxis eszméje arra a feltevésre alapul, hogy *a filozófia mindenkié*, mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni. Az életvégi ellátás során is fontos látnunk, hogy filozófiai szempontok bevonása nem függhet attól, hogy van-e filozófus a közelben. Az ellátó team tagjai: orvosok, ápolók, szociális munkások és önkéntesek maguk is törekedhetnek arra, hogy a filozófiai beszélgetés szempontjait érvényesítsék a haldokló betegekkel, hozzátartozóikkal és egymással folytatott kommunikációjuk során.

A címben szereplő, (Szókratészen és Cicerón keresztül) Montaigne-től származó idézet: „*Filozofálni annyi, mint felkészülni a halálra*” arra hívja fel a figyelmet, hogy a halál a filozófia egyik örök (*perenniális*) kérdése. A vallásokhoz hasonlóan a filozófia számára is megkerülhetetlen az a kérdés, hogy mi történik velünk halálunk után, illetve ennek fényében hogyan viszonyuljunk életünk végességéhez. A filozófia bizonyos értelemben a vallás alternatívája. A filozófia az élet és halál nagy kérdéseit nem vallási tanítások, szent könyvek,

kinyilatkoztatások dogmatikusan elfogadott kijelentéseiből levezetve és a hit vonatkozásában értelmezi, hanem racionális érvek mentén. A filozófia szerint a halál és más lényegi kérdések kapcsán nem ősrégi nézeteket kell elfogadnunk, hanem elsősorban gondolkodni rajtuk. A filozófiai kérdésekről való, érvelő beszélgetés azt ígéri, hogy folyamatosan nyitottak maradunk a különböző nézetekre, tekintet nélkül azok eredetére.

Az természetesen kérdés, hogy kiknek és milyen körülmények között szolgál előnyére a halálról folytatott filozófiai beszélgetés. Valószínűleg nem mindenki igényli ezt, illetve nem mindenkinek segít. Mégis fontos biztosítani ezt a választási lehetőséget, hiszen sokak számára megvilágító és felszabadító hatású lehet a felmerülő kérdések és kétségek szisztematikus átbeszélése. A filozófia egy *lehetőség*, amit nem szabad másokra erőltetni, viszont amikor valós igény mutatkozik rá, nyitottnak kell lenni ennek komolyan vételére. Tanulságos lehet a haldokló betegek lelki gondozásával foglalkozó amerikai pszichiáter, William Breitbart (2013) tapasztalata, aki arról számol be, hogy a férfiak inkább részesítik előnyben a filozófiai jellegű beszélgetéseket az érzelmet előtérbe állító pszichológiai támogató csoportokkal szemben. Bárhogy is legyen, a filozófia az emberi létállapot lényegi szempontja, ami haldokló betegek esetében különösen élesen merül fel. Mint Richard Levi stockholmi rehabilitációs orvos írja: „[A]z orvosi trauma vagy betegség gyakran vezet ’egzisztenciális töréshez’. Ez a beteget filozófiai lelkiállapotba hozza, amelyben megjelenik a változásra való nyitottság, illetve a filozófiai és egzisztenciális kérdések feltárására való készlettség. [...] [A] trauma és a betegség ’mindenkiből’ filozófust csinál – egy időre.” (Levi 2010, 612, 611). A halál fenyegetésének közvetlen megtapasztalása minden más emberi tapasztalatnál inkább fordít minket a filozófiai gondolkodás felé.

3. Filozofálni bizony egyáltalán nem könnyű

Minden esetleges ellenkező híresztelés ellenére, filozofálni egyáltalán nem könnyű. Sokan vélik úgy, hogy az orvos, a mérnök vagy a pszichológus speciális, hosszú évekig tartó képzést és gyakorlatot igénylő tevékenységet folytat, viszont a világnézeti, etikai és egyéb filozófiai kérdések megközelítéséhez ez nem szükséges, ebből kifolyólag mindenki számára egyformán rendelkezésre állnak a kellő ismeretek és technikák. Annak eldöntéséhez, hogy milyen válaszokat adjunk az élet alapvető kérdéseire, milyen értékrendet kövessünk, mi fontos az életben és mi nem, mi számít erkölcsileg elfogadhatónak és mi nem, nem szükséges különösebb szakértelem. Könnyen rájöhethetünk azonban, hogy ez távolról sincs így. A módszeres filozófiai gondolkodás odafigyelést és sok tapasztalatot kíván. Filozofálni éppúgy

nehéz, mint mondjuk táncolni, sakkozni, célba löni vagy autót vezetni. Ezekkel a példákkal azt is érzékeltetni akarom, hogy az emberek többsége előtt ezek a tevékenységek nincsenek reménytelenül elzárva. Bizonyára vannak egyéni különbségek hajlam és tehetség terén, de kitartó gyakorlással úgyszólván bárki elérheti, hogy némi jártasságot szerezzen és kedvét lelje bennük.

Bár egy-egy tevékenységben akkor is nagy örömet találhatunk, ha az az újdonság erejével hat ránk (például ha alkalmilag kóstolunk bele a szörfőzésbe vagy a kosárfonásba), ahogy egyre nagyobb jártasságra teszünk szert, az abban lelt élvezetünk is arányosan növekedni fog. Érdemes tehát annak is türelmesnek lenni, akit elsőre nem ragad magával az élmény. Így van ez a filozófiai beszélgetésekkel is. Akik nem kellő motiváltsággal és türelemmel közelítenek a filozófiai kérdésekhez, azok számára a filozófiai beszélgetések módszere akár idegenszerűvé, sőt ellenszenvenessé is válhat, idővel azonban ezek az emberek is ráérezhetnek az ízére, megszerethetik és hétköznapi életük fontos részévé tehetik a filozofikus gondolkodást.

A hétköznapi beszélgetésekben gyakran fogalmazunk hanyag módon, időnként hozzátesszük a problémásabb kijelentéseinkhez, hogy „Jó-jó, de azért érted, miről beszélek”. A filozófiában az esetek többségében nagyon precíz megfogalmazást találunk. Amikor a filozófus leír vagy kimond valamit, akkor azt *úgy* érti, *ahogy* mondja, előtte már ezerszer átrágtta, alaposan végiggondolta minden egyes szavát. Ha egy jelentős filozófus gondolatait elemezzünk, mindig észben kell tartanunk, hogy azok kigondolója vélhetően nagyon komolyan gondolta azt, amit mondott. Egy filozófus esetében aligha gondolhatjuk úgy, hogy az adott gondolat csak úgy véletlenszerűen szaladt ki a száján, a tollán vagy számítógépén. A filozófiai gondolatok ezért mindig alapos és tiszteletteljes elemzést igényelnek, akár egyetértünk végül velük, akár nem. Ez egyszersmind elvárás is a beszélgetőpartnerrel szemben. A filozófiai beszélgetés azt is magával vonja, hogy a beszélgetőpartnerre bizonyos *felelősséget* ruházunk, elvárjuk tőle, hogy előzetesen alaposan megvizsgálja nézeteit és álljon ki a kimondott gondolataiért.

A filozófiai beszélgetés nem „simogató” beszélgetés és nem is „gyógyító” beszélgetés. A filozófiai beszélgetés nem gondoskodó jellegű, hanem a korábban leírt filozófiai reflexió és életminőség növelése a célja. A filozófiai beszélgetés gyakran provokatív jellegű és felkavaró hatású. A másik emberhez való filozófiai odafordulás lényege, hogy felnőtt, öntudatos, felelősségteljes emberként viszonyulok hozzá, akit nem feltétlenül akarok megkímélni a gondolati folyamat következményeitől. A filozófiai beszélgetésnek a témája mellett a fő vonatkozása abban áll, hogy a beszélgetőpartner(ek)e)t lényegi módon gondolkodó lénynek

tekintjük. A másik ember gondolkodó lényként való elfogadása azt jelenti, hogy a vele folytatott beszélgetés során elsősorban arra összpontosítok, amit gondol és mond, a beszélgetés során kimondott gondolatait nem próbálom egyéb, külső tényezők bevonásával értelmezni. Nem azt firtatom, hogy mi lehet a gondolatai *mögött*, mit próbál azokkal palástolni vagy milyen okok játszottak közre a gondolatok megfogalmazásában, mi történt vele a távoli múltban vagy milyen érzelmi állapotban van. Azt figyelem, hogy mit mond, hogyan érvel. Elfogadom, hogy amit mond, azért mondja, mert tényleg úgy is gondolja. Ezzel mintegy *megtiszteltem* a másik embert. Bármennyire is magától értetődőnek hangozzon, ez egy igen erős elköteleződést jelent, mégpedig *etikai* elköteleződést. Különösen a pszichológiai beszélgetésekben, elemzésekben, terápiákban megszokott, hogy a pszichológus elsősorban arra figyel, hogy milyen háttérben meghúzódó lelki folyamatok miatt mondja valaki azt, amit mond, mi áll a *mögött*, és nem arra, hogy ténylegesen mit állít. A legtöbb ember számára rendkívül felszabadító hatású, ha komolyan veszik a gondolatait és gondolkodó személyként ismerik el.

A filozófiai gondolkodás és beszélgetés egy ma divatos elnevezéssel egyfajta *lelki gyakorlat*. Ez azt jelenti, hogy tudatosan átalakítjuk a hétköznapiak során megszokott gondolkodás- és beszédmódunkat. Gondolkodásunk hajlik a szertelenségre és túlbujánzásra. Képzeletünk bonyolult működése gyakran azt váltja ki bennünk, hogy elkalandozunk az eredeti témától. A filozófiai gondolkodás arra tesz kísérletet, hogy próbáljunk valamiféle rendszert vinni a bennünk felmerülő ötletekbe, asszociációkba. A precíz fogalomhasználatra való törekvés és világos, jól átlátható érvelések megjelenítése a filozófiai gondolkodás lényegi elemei. Ehhez mintegy erőszakot kell tennünk természetes gondolati folyamatainkon. A filozófusnak is temérdek különféle dolog jut eszébe egy-egy kérdés kapcsán, ő is szeretne gyorsan és sok mindent gondolni és mondani, de ebben tudatosan korlátozza magát, felfüggeszti gyors ítéletalkotását és gátat szab az asszociációk tovakodó megjelenésének. A filozófiai gondolkodás ebben az értelemben egyfajta gondolati *aszkézis*, amiben még a legtapasztaltabb filozófusnak is folytonosan gyakorolnia kell magát. Nem az a könnyű része a gondolkodásnak, hogy egy adott kérdéstről ezernyi mindenféle jusson eszünkbe, hanem hogy egyértelmű mederben tudjuk tartani az azzal kapcsolatos megközelítési lehetőségeket.

A filozófus gondolatainak alakítása során tág történeti perspektívából táplálkozik. A tudományokkal ellentétben, amik egyre inkább beszűkülő történeti időszakot tekintenek át, ahogy az aktuális tudományos újdonságok néhány éven belül kipörögnek, a filozófus folyamatosan kapcsolatot tart a korábbi történeti időszakok gondolkodásmódjaival is: így az antik görög és római kultúrával, a középkori és reneszánsz gondolkodással, a modern

tudományok kialakulásának és a Felvilágosodás időszakával, a 19. és 20. század gondolati áramlataival. Ez a történeti érzékenység átfogó személettel, távolságtartó és reflektív bölcsességgel is felruhazza a filozófiai gondolkodást. Ezzel együtt is igaz, hogy a filozófia elsősorban gyakorlati *készség*, nem egy meghatározott ismerethalmaz, nem arról szól, hogy a filozófus sok régi filozófus művét olvasta és ezekről be tud számolni. Bár a filozófia időnként határozott tanácsokkal is elláthat minket a jó élet elérését illetően (mint például a sztoikus, epikureus tanítások, Arisztotelész, Spinoza, Schopenhauer, Nietzsche vagy Heidegger tanai), a gyakorlati filozófia inkább a vizsgálódás fontosságát hangsúlyozza. Nem az a fő cél tehát, hogy egyszer és mindenkorra megtaláljuk a végső igazságot vagy örökérvényű gyakorlati irányelveket állítsunk fel, hanem hogy az életünkre való folytonos rákérdezés szokását életben tartsuk. A filozófia szókratészi hagyománya ezt a tanácsot fogalmazza meg a ma emberei számára is.

4. „Meghalni valami nem *természetes dolog*”: egy workshop tanulságai

A Magyar Hospice-Palliatív Egyesület Zalaegerszegen, 2014. március 27 és 29 között megrendezésre került XI. Országos Kongresszusa keretében zajlott „*A pszichoszociális ellátás lehetséges útjai a hospice-ban*” elnevezésű workshop. A workshop ötletének gazdája és szervezője Dr. Zana Ágnes volt. Ágnes elképzelése az volt, hogy a komplex életvégi gondozás nem-orvosi szempontjai, jelesül a *pszichológiai, spirituális/vallási és filozófiai* megközelítések együtt, egymás mellett jelenjenek meg, a hasonlóságokat, különbségeket és kapcsolódási pontokat egyaránt érzékeltetve. A pszichológiai blokk felelőse Dr. Kegye Adrienne, a spirituális/vallásié Orbán Erika volt, míg a filozófiai én vállaltam magamra. A workshop lebonyolítási rendje a következő volt: először a témafelelősök mutatták be saját tevékenységüket és az általuk képviselt szempontokat 5-5 percben, majd a workshopra jelentkező népes számú résztvevő három csoportra oszlott és így vettek részt a párhuzamosan zajló három közös gyakorlatban. 12 percenként a résztvevők váltottak és a másik, folyamatban lévő csoportos beszélgetésbe kapcsolódtak be. A témákról folytatott beszélgetések folytonosságát előzetesen kiválasztott csoportvezetők biztosították, akik a témafelelősökkel együtt helyben maradtak és a váltások során újonnan érkezettek számára röviden összefoglalták a beszélgetés aktuális állását. A 3x12 perces beszélgetéseket követően a csoportvezetők és a témafelelősök röviden összefoglalták a tapasztalataikat. A workshop zárásaként lehetőség adódott a többi résztvevő számára is a hozzászólásokra, a csoportvezetőkhez és témafelelősökhöz intézett kérdésekre, kommentárookra.

A továbbiakban a filozófiai vonatkozású blokk tapasztalatait foglalom röviden össze. A beszélgetés a filozófiai kávéház vagy halál kávéház világszerte megszokott módszereit követte. A beszélgetés tárgyát, illetve kiindulópontját egyetlen rövid, Jean-Paul Sartre francia egzisztencialista filozófus *A fal* című elbeszéléséből vett idézet képezte: „Meghalni valami nem *természetes* dolog”. Bár felfedtem az idézet eredetét és az elbeszélés történetét (egy a spanyol polgárháború idején halálra ítélt fiatal férfi várja hajnali kivégzését), a beszélgetés nem Sartre filozófiájáról vagy az elbeszélésről szólt, a feladat ehelyett az volt, hogy magára az idézett mondatban megjelenő gondolatra összpontosítsunk. Az idézet kiválasztásában nyilvánvalóan volt egy provokatív elem, mivel a palliatív kezelés alapvető eszméje arra a filozófiai-antropológiai előfeltevésre épül, hogy meghalni éppenséggel valami *természetes* dolog. Filozófiai kérdésfeltevések esetén nem szokatlan, hogy a bevett gondolkodási módunk kizökkenése, egy újszerű perspektíva alkalmazása célként jelenik meg. A filozófiai vizsgálódás arról szól, hogy kilépünk gondolkodásunk megszokott kerékvágásából.

Nem meglepő módon a filozófiai megközelítés alkalmazása sok résztvevő számára (legalábbis kezdetben) gondot okozott. Volt, aki a haldoklókkal folytatott munkájáról, abban szerzett egyéni tapasztalatairól akart inkább beszélni, volt, aki érzelmileg közelített a kérdéshez, volt, aki megelégedett azzal, hogy gyorsan állást foglalt a vizsgálat tárgyát képező gondolattal kapcsolatban („ezzel nem értek egyet”). Facilitátorként a feladatom az volt, hogy a beszélgetés folyamatát filozófiai mederben tartsam, s így időnként rámutassak arra, hogy a filozófiai elemzés egyértelmű és odaillő érvek behozatalát igényli. A résztvevőket arra kértem, hogy röviden és világosan fogalmazzanak meg egy-egy véleményt, ne hagyják, hogy gondolataik elkalandozzanak az eredeti témától, illetve mások hozzászólásaitól. A filozófiai beszélgetések során fontos, hogy ne engedjük szabadjára gondolatainkat, ne alakuljon ki az a helyzet, hogy mindenki párhuzamosan gondolkodik, elbeszél egymás mellett, és egymás után kinyilvánítják az érzéseiket, véleményeiket, hanem közösen végzett érvelési folyamatként működjön az eszmecsere. Fontos, hogy érdekeljen az, amit a másik mond és én is akarjak közölni valami lényegeset és témához illőt a számára, azaz egymással módszeresen együttműködve tárjuk fel a megjelenő problémát.

A résztvevőket, vagyis a filozófiai vizsgálódók alkalmi közösségét, arra kértem, hogy próbáljanak *lassítani*; mielőtt véleményt alkotnának, tegyenek lépéseket az idézet megértésére. Felvettem, hogy tegyük vizsgálat tárgyává az abban megjelenő központi fogalmakat. A fogalmak precíz elemzése a filozófia eszköztárának fontos eleme. Az idézetben megjelenő központi fogalmak a „meghalás”, a „természetes” és a „dolog”. Sokak számára megvilágító hatásúnak bizonyult a *meghalás* szó *halálként*, mégpedig saját halálként való

értelmezése. Szekuláris megközelítésben a *saját* halálunk azt jelenti, hogy megszűnünk *létezni, semmivé* válunk. A *természetes* fogalmát alaposabb vizsgálat tárgyává téve arra jutottunk, hogy alapvetően két jelentéssel rendelkezik: lehet valami, ami megszokott és gyakori, de lehet valami, ami a természet részét képezi. A természet *dolgait* (a harmadik kérdéses fogalom) fel tudjuk fogni, meg tudjuk ragadni, sőt természettudományi eszközökkel vizsgálni tudjuk.

Néhány megjegyzést tennék Sartre filozófiai megközelítéséhez. A szóban forgó mondat a következő kontextusban jelenik meg: „Materialista vagyok, esküszöm neked, s nem fogok megbolondulni. De van valami, ami sehogy sem stimmel. Látom a saját hullámat. Nem olyan nehéz ezt elképzelni. De *én* látom a hullámat, az *én* szemem látja. Azt kellene elérnem, hogy elképzeljem: nem fogok látni semmit, nem fogok hallani semmit, s a világ tovább létezik majd a többiek számára. Az ember valahogy nem úgy van megalkotva, hogy ezt el tudja gondolni. [...] Meghalni valami nem *természetes* dolog.” (1986, 155-6.) A Sartre-hoz személyesen és filozófiailag egyaránt közel álló Simone de Beauvoir a saját édesanyja halálát leíró *Könnyű halál* című elbeszélésében hasonló gondolatokat fogalmazott meg: „Nincs természetes halál: semmi sem természetes soha, ami az emberrel történik, mert jelenléte vitássá teszi a világot.” (1984, 267.) Beauvoir és Sartre arra emlékeztet minket, hogy az emberi lét mindig metafizikai, filozófiai beállítódást jelent, éppen azért, mert az ember saját nem-létével rejtélyes viszonyt táplál. Növények, állatok és talán más emberek elmúlását, halálát értelmezhetjük a természeti világ törvényszerűségeinek keretében, a saját végességünk tudata azonban kiragad minket a természeti dolgok világából. A nem-létünk, a kérlelhetetlen *semmi* nem olyan valami, aminek közvetlen felfogására az elménk alkalmas lenne. A halállal kapcsolatban mindenekelőtt ezt a felfoghatatlanságot és kimondhatatlanságot kell tudatosítanunk.

Az ember filozófiai igénye abból fakad, hogy elfogadja a halál megszokott megismerési kereteinken belüli értelmezhetetlenségét, illetve abból, hogy ezt mások is fogadják el vele kapcsolatban. A halált természetesként szemlélő kívülálló, legyen akár életvégi gondozó, illetve a haldokló maga, radikálisan más értelmezési horizonton belül létezik. Ha igazán közel akarunk kerülni a haldoklóhoz, nem szabad ráerőltetni a kívülálló perspektíváját, a legtöbb, amit tehetünk, ha tiszteletteljesen elfogadjuk a megértés reménytelenségét. Thomasz R. Okon (2006) amerikai palliatív orvos arra hívja fel a figyelmet, hogy az életvégi ellátás eszméje azon fordul meg, hogy el tudjuk-e fogadni a gondozó és a haldokló között fennálló radikális kommunikációs szakadékot és ennek belátását egy más jellegű kapcsolat kialakítására használjuk fel. Mindez nem jelenti azt, hogy a

haldoklásnak és halálnak az emberi élet *természetes* velejárójaként való, az életvégi gondozás alapjaként szolgáló felfogása érvényét vesztené. Éppen ellenkezőleg. A halálról való filozófiai beszélgetéseket azért kell életünk részévé tenni, hogy megtörjük azt a tendenciát, amin belül a halál tabuvá vagy felszínesen megérthetőnek tűnővé válik.

A beszélgetés során lépésről lépésre jutottunk előrébb a felvetett szempontok egyre alaposabb vizsgálata felé. A rendelkezésre álló rövid idő természetesen nem volt elegendő arra, hogy a felmerülő filozófiai kérdések a maguk mélységében és összetettségében kerüljenek elő. Ez azonban aligha lehetett cél (ahogy a filozófiai vagy halál kávéházakban sem feltétlenül ez a cél). A workshop rám eső része nem arra tett kísérlet volt, hogy kellőképp megvitassuk a felvetett filozófiai témát, sokkal inkább az, hogy a résztvevők számára ízelítőt nyújtson a közösségi filozofálás gyakorlatából. A beszélgetés tartalmánál fontosabb volt a szisztematikus beszélgetés szabályainak alkalmazása. Az erre nyitott filozófus számára mindig nagy élmény nem-filozófusokkal filozófiai kérdésekről beszélgetni. Ami ennél fontosabb, hogy a visszajelzések alapján a résztvevők számára is pozitív tapasztalat volt némi betekintést nyerni a filozófia kérdésfeltevéseibe és megközelítési módszereibe. A konferencia hátralévő időszakában többen is jelezték a workshop filozófiai blokkjával kapcsolatos elégedettségüket.

IRODALOM

BEAUVOIR, SIMONE DE (1984): Könnyű halál (Justus Pál fordítása). In uő: *A megtört asszony*. Európa Könyvkiadó, 189-267.

BREITBART, WILLIAM (2003): Reframing hope: Meaning-centered care for patients near the end of life. Interview by Karen S. Heller. *Journal of Palliative Medicine*, 6 (6): 979-88.

ENGEL, G. L. (1977). The need for a new medical model: A challenge for biomedicine. *Science*, 196 (4286): 129-136.

FRANK, ARTHUR W. (2004) *The renewal of generosity: Illness, medicine, and how to live*. The University of Chicago Press

FRANKL, VIKTOR E. (2007): *...mégis mondj igent az életre: Egy pszichológus megéli a koncentrációs tábort* (Kalocsai Varga Éva fordítása). JEL Kiadó, Budapest

LEVI, RICHARD (2010): Philosophical practice in rehabilitation medicine: Grasping the potential for personal maturation in existential ruptures. *Philosophical Practice*, 5 (2): 607-14.

MILLER, STEPHEN (2006): *Conversation: A history of a declining art*. Yale University Press

NEMES LÁSZLÓ (2012a): A filozófiai kávéház és a nyilvános filozofálás európai hagyománya. *Nagyerdei Almanach*, 3 (4) (2012/1): 1-37.

NEMES LÁSZLÓ (2012b): Filozófiai praxis az egészségügyben. *Lege Artis Medicinae (LAM)*, 22 (8-9): 550-557.

NEMES LÁSZLÓ (2014a): A filozófiai tanácsadás és a pszichológia. *Nagyerdei Almanach*, 4 (7) (2013/2): 49-85.

NEMES LÁSZLÓ (2014b): Halál Kávéház: Egy új mozgalom a halálról való nyilvános diskurzus előmozdítására (megjelenés előtt)

OKON, TOMASZ R. (2006): “Nobody understands”: On a cardinal phenomenon of palliative care. *Journal of Medicine and Philosophy*, 31:13-46.

SARTRE, JEAN-PAUL (1986): A fal (Justus Pál fordítása). In uő: *Egy vezér gyermekkorá; A fal*. Európa Könyvkiadó, 139-172.

SULMASY, DANIEL P. (1999): Is medicine a spiritual practice? *Academic Medicine*, 74 (9): 1002-1005.

SULMASY, DANIEL P. (2002): A biopsychosocial-spiritual model for the care of patients at the end of life. *The Gerontologist*, 42 (suppl. 3): 24-33.

ZANER, RICHARD M. (2004): *Conversations on the edge: Narratives of ethics and illness*. Georgetown University Press

A zalaegerszegi workshop filozófiai csoportja

Dr. Nemes László

filozófus

Debreceni Egyetem, Népegészségügyi Kar

Magatartástudományi Intézet

nemeslal@hotmail.com